

בס"ד

גאָאָה אַפּיקי מַגְנִים סָגוּר חוֹתָם צָר

(איוב מ"א, ז' וע"ש בפירש"י)

חותם צר

בענין ההוכחות מכתבי האומות לזיהוי האק"ק כחלזון התכלת והמסתעף

נכתב בדרך השגה על קונטרס חותם בתוך חותם

שנכתב בדרך השגה על קונטרס חותם של אמת

שנכתב בדרך השגה על קונטרס חותם של זהב

י"ט שבט תשפ"ד

Snailsmash23@gmail.com

חותם צר

עמ' 1: "דלג על העיקר. כן הוא שייך על פי מה שהביא מהרי"א הרצוג, שדברי הרמב"ם - דמו שחור כדיו, אין לו מקור זולת דברי האריסטו כאן, ע"פ השערות הנכונה שבתרגום ערבית (שהשתמש בו הרמב"ם בתרגומו של יצחק בן חנין) מתורגם כן."

הנה השערות הבלתי נכונה של הרב הרצוג אינה שייכת לכאן, כי כאן דיבר המחבר על מה שהובא בחוש"ז 'מקור' לכך שצבעו כחול מהמורקס בימי קדם מדברי אריסטו אלה, דבר שאינו נכון כלל כאשר העיר בצדק הרב המחבר חש"א.

ובאשר להשערות של הרב הרצוג, לא ידעתי למה קרא אותה זה הכותב 'הנכונה'. הרב הרצוג הניח כמה דברים. קודם כל הוא הניח שלא היה לפי הרמב"ם ספריו של אריסטו ביונית אלא בהעתקה ערבית. להנחה זו אכן יש סימוכין ממה שיעץ הרמב"ם לתלמידו לעסוק בתרגום חנין בן יצחק, במכתבו המו' בס' לולאות תכלת.

אבל עוד הניח הרב הרצוג, שבתרגומי ערבית תרגמו מילת 'מלן' לתיבה בערבית שמשמעותה דיו. ובדה זאת מרוחב לבו כאשר הודה בפיו שאין לו שום תרגום ערבי קדום. והנה כבר נתגלה שלא נכונו דבריו בזה, ע"י התרגום הערבי הקדום של אבן אל-ביטריק שתרגם מלן 'أسود اللون' - 'אסאוד אללון', כמו שציין פרופ' זהר עמר בהמעין גליון 206 עמ' 39 בהערה. התיבות הנ"ל פירושן 'צבע שחור' בלי קשר לדיו כלל (כאשר בררתי בעצמי), וכמו בשאר השפות היה זה כינוי לכל צבע כהה.

וראיה לזה (שאין עליה תשובה) שגם הרמב"ם ס"ל שאין תיבה זו מורה על שחור כדיו אלא על גוון כהה, מדבריו בפיה"מ מס' נדה (פ"ב מ"ו) שכתב על מאי דתנן ש'שחור' הוא ממראות הטמאות וז"ל, 'והשחור והוא **אלאסוד** ספחוהו לאדום, לפי שהאדמימות כאשר מתעבה יהיה מראיה שחור' עכ"ל, והיינו שכחרת דמתני' הוא שחור כבלשוננו וטהור, ואילו שחור דמתני' אינו אלא אדום כהה וטמא, ז"א ששחור שלנו (שווארץ ממש) ושחור דמתני' הם דבר והיפוכו, ועכ"ז הרי הרמב"ם קרא לשחור הזה דמתני' 'אלאסוד'.

ושו"ר מובא שהשערות הרב הרצוג גופא היתה שכתוב בתרגום אסאוד (ודבריו אינם לפני כעת), וא"כ הרי כל ההשערה אינה אפשרית כלל מאחר שאנו רואים מדברי הרמב"ם להדיא שמילה זו אין במשמעה שחרות כדיו.

ואמנם הובא שהרמב"ם לא אבה להשתמש בתרגום של אבן אל ביטריק מפני שהחשיבו כבלתי מדויק, אבל בדרך ק"ו יש ללמוד ממנו. [תרגומו של חנין למיטב ידיעתי עדיין לא נתגלה, וכ"כ זהר עמר במאמר הנז'.]

ועוד מצד אחר לא יתכנו דברי הרב הרצוג, כי מדברי אריסטו מבואר להדיא שמדבר על אותם הנמצאים בשאר מקומות ולא על החוף הסלעי, וז"ל (באנגלית: 'There are many species of the purple murex; and some are large, as those found off Sigeum and Lectum; others are small, as those found in the Euripus, and on the coast of Caria. And those

חותם צר

that are found in bays are large and rough; in most of them the peculiar bloom from which their name is derived is dark to blackness, in others it is reddish and small in size; some of the large ones weigh upwards of a mina apiece. But the specimens that are found along the coast and on the rocks are small-sized, and the bloom in their case is of a reddish hue. (בדקדוק כפי יכולתי): 'ישנם הרבה זנים של המורקס הסגול, ויש מהם שהם גדולים כמו אותם הנמצאים בסיגיום ולקטום. אחרים הם קטנים, כמו אותם הנמצאים ביורפוס ועל חוף כאריא. ואותם שנמצאים במפרצים הינם גדולים ומחוספסים (rough), ברובם הפרח המוזר אשר ממנו שמם נגזר הוא כהה עד לשחרות, באחרים הוא אדמוני וקטן בגודלו. יש מהגדולים ששוקלים למעלה ממנה לכל אחד. אבל הדגימות אשר נמצאות לאורך החוף ועל הסלעים הן קטנות בגודל, והפרח במקרה שלהם הוא של גוון אדמוני (reddish)', עכ"ל.

הרי שכתב בפירוש שאותם שעל החוף ועל הסלעים ה'בלום' (פרח) שלהם אדמוני, ורק אותם הנמצאים במפרצים רובם כהים, ואף בהם כתב להדיא שיש מהם אדמוניים (כך שלומר עפ"י בסתמא 'ודמו שחור כדיו' אינו נכון כלל). וחוף אר"י אינו 'מפרץ' בשום מובן. ואדרבה משהקיש חוף לסלעים נראה להדיא שמדבר על חופי אר"י ולבנון שהם מבוצרים בסלעים (ועפירש"י על סולמא דצור).

ומלבד כ"ז כבר נתפרסמו דברי ר"א בן הרמב"ם (שלא ראו אור בימי הרב הרצוג) 'ומשום אי-הכרת דג זה ע"י מסורת מדוייקת נמנעה מהמאחרים עשיית התכלת'. ויש הרבה ללמוד מדבריו אלה הקצרים ואכהמ"ל, אבל מה שנוגע לנו לע"ע הוא שכותב ש'המאחרים', כולל אביו הרמב"ם, לא הכירו את החלזון. ולפי דברי הרב הרצוג הא שפיר הכירוהו אלא שלא יכלו להשיגו משום איזו סיבה בלתי מבוארת. [בעיקר ה'פשט' הזה בד' הרמב"ם יש עוד מה להאריך, וכאן לא כתבתי אלא הנוגע לעניננו]. ועכ"פ לכתוב שהשערות של הרב הרצוג היא 'נכונה' הוא עירבוב דברים.

[אגב לגופא דמילתא, לענ"ד כן יתכן שאריסטו מדבר על הצבע שלא כדעת מחבר חש"א ואכהמ"ל, אבל בכל מקרה פשוט למדי ד'מלן' פירושו כהה ולא שייך לכחול כלל.]

"אין ענין להביא המתרגמים הסוברים ש'תכלת' הוא סגול, ומעולם לא צבעו כחול מ'חלזון' כלל אלא אך ורק מקלא אילן, (כלומר כשבאנו לסכם דברי המתרגמים, מאוד חשוב לבדוק אם הם מודים ש'כחול' (=תכלת) צבעו בכלל מ'חלזון')."

ענין וענין. הרי כאן מדובר על 'כונכיליום', ונפ"מ לפירוש דברי פליניוס. את ההשגה לא הבנתי, למאי נפ"מ שיטתו של פרופסור אלמוני בהלכות ציצית, כאן הרי מדובר על תרגום מילה?

חותם צר

"ולענין דברי בושאר... עוד לא בדקתי, אבל הנקודה היא, שאם צבעו ממנו צבע הכשר לתכלת = כלומר שגם תכלת אמיתי נצבע גם בלאו דוקא כחול טהור - בדומה לחלזון זה, אז למה אין זכר בחז"ל לזה וכו'. וראה בחותם של זהב, וכן נראה לי כפשוט, שגם כחול הנוטה לסגול נכלל בהשם 'תכלת' העולמי, וממילא כשר הוא, ע"ש. וע"ע לקמן על עמ' 41."

לענין דברי בושאר- קראתי דבריו והם ברורים. מה שהקשה זה הכותב למה אין זכר בחז"ל וכו'- בזה כבר האריכו המחברים לכאן ולכאן, ואין זה מענין הקונטרס חש"א. ול"ש זה לנידון כחול-סגול אשר האריך בה בושאר, העובדה היא שבשורה האחרונה הסיק בושאר שהכונכיליום הנז' בדברי פליניוס הוא 'גוון ממוצע בין סגול וכחול ותערובת של שניהם', ואפילו בזה הוא דעת יחידאה כפי שהאריך בחש"א.

ובאשר לגוון הכשר לציצית, אין זה נושא שיופשט ע"י 'נראה לי כפשוט', כבר נשפך ע"ז הרבה דיו בספרים אין קץ ויש ראיות מדבי הראשונים לכאן ולכאן, ולדוגמא עי' דברי ר"א בן הרמב"ם בפירושו עה"ת (כמדומני פ' תרומה) שפירש דברי אביו על גוון מאד מאד מדויק, ובדרך אחר בר"י קורקוס רפ"ב מציצית ע"ש.

ועכ"פ פרט שהעלימו עיניהם ממנו כל תומכי המורקס (וגם נעלם כנראה מעיני המחבר שליט"א), הוא שבושאר עצמו כתב לפי דבריו שכונכיליום הוא כחול, שהוא מופק מבריה אחרת הנקראת 'כונכיליא', ואינה הפורפורה פלאגיא או הבוקינום (טרונקולוס וברנדריס). כן כתב בתחילת פרק 11, וחזר על זה כמה פעמים בהמשך. כך שמדברי בושאר אין לסמוך את זיהוי המורקס.

"א' בדברי החוקר, מוזכר להדיא שתיאורו של *caeruleum* הוא רק על דברים 'כחולים'.... ב' אע"פ שכוונתו לתאר עצבות, מ"מ תיאור עצבות הוא בכלל הגוון שלו..."

לא נכון, הוא כתב שהתנין נקרא *caeruleus* לסיבת תנועותיו המתגלגלות בסיבוב, וכמו"כ אנשים פראיים תוארו כבעלי עינים כחולים (*caerulei*). ועכ"פ עיקר הראיות בכאן (כנראה בדעת מחבר חש"א) הם שבאו אחר ראייה זו- והעיקר לענ"ד, שידוע לנו שההיליטרופ הכחול לא נתפשט עד תקופה מאוחרת, כך שאפילו אם היו קיימים בימיו של פליניוס היליטרופים כחולים, א"א שינקוט אותם בתור משל לגוון חפץ אחר, וק"ל.

עמ' 2: "אמנם כנ"ל, אם הכיר פרח סגול (וכהתמונות) אז לא שייך בו העצבות שיש רק בגוון ה'כחול'. (ומצאתי ברשת פרחים אלה גם בגוני כחולים)."

שוב- מה שהביא מחבר חש"א מדברי החוקר הנ"ל הוא, שמילה זו *caeruleum* לאו דוקא מציינת גוון הנראה לעינים, ולפעמים תבא בתורת משל תכונות שנתפסו בתרבות הרומית כשייכת לגוון

חותם צר

הכחול. [ודוגמא לכך בזמנינו שקוראים למהגר חדש או למתחיל בתחום מסויים green, ועוד כיוצ"ב.]

"להיפך, אם יש סתירה אז מצד ההכרח אמרין שלא השיים לב שמביא ב' דברים סותרים משני מחברים. אבל כשאין סתירה, לא אמרין כן, ופשוט."

תמה אני באיזו 'מגילת סתרים' מצא זה הכותב 'כללי הפסק' אלו. אדרבה, הרי פליניוס כותב להדיא שכל דבריו מלוקטים מהרבה מאד מקומות, וא"כ הפשטות היא שאין להקיש ממקום אחד למשנהו. ואם יש כבר להקיש, חייב ההיקש להתאים עם ההגיון וההקשר. והרי על זה גופא אנו דנים. ועי' מה שהביא מחבר חש"א אח"כ שכתבו להדיא שפליניוס טעה בזה.

"הראיה חזקה היא, שמתאר תיאור עצוב על גווני 'כחול' דוקא וכנ"ל על הפרח."

כאמור, תפיסה זו של הכותב נובעת מהבנתו בדברי החוקר שהובאו למעלה, וטעה בזה לענ"ד. וכי בשום מקום לא תיאר פליניוס כ'עצוב', בלתי דברים (או אנשים-?) כחולים? הרי מובן לכל כי זעפות הים הם משל נמרץ לעצבות. עם ראיה 'חזקה' כזו מי צריך פירוכות?

"ולקמן עמ' 26 מודה(?) בעל החותם של אמת ש *glauco* - הוא 'כחול'..."

[להעיר, ששם מדובר ביוונית, וכאן בלטינית.] אינני בקי בשפות יונית ולטינית, אבל מה שאני בן יודע הוא שכל חוקרי זמננו הסכימו שאין כוונת פליניוס לכחול אלא לסגול, כך שהאיך שהם יסתדרו יסתדר גם הרב המחבר חש"א. ואדרבה אם יש כאן קושיא היא על דבריו לקמן ולא על דבריו כאן שאינם שלו אלא של הסכמת כל החוקרים.

עמ' 3: "כוונת בעל החותם של זהב הוא פשוט, שממה שמערבים ב' המיני חלזונות מקבלים סגול, אז כנראה שאחד מהחלזונות הוא 'כחול' והשני אדום, וע"כ מקבלים סגול."

אין זה נכון כלל. פליניוס ועוד מחברים (כמו חוק דיוקליטיאן על קביעת מחירים) מתארים רשימה ארוכה של גוונים מדויקים, כשרובם הם תערובות של מינים שונים. האם דעת זה הכותב שבכולם מדובר מתערובת של כחול ואדום? ודאי שלא. תערובת של ב' גווני אדום או סגול מסויימים, תפיק בהתאם גוון מסויים. ואחד מאותם התהליכים הוא עשיית הצבע אמתיסט. וזה פשוט מאד.

חותם צר

"כוונתו פשוט, שכאן מחלק פליניוס בין אמתיסט לקונכיליה, וכיון שאמתיסט הוא סגול, אז כוונתו בקונכיליה אינו לסגול אלא לכחול."

כוונת חש"א פשוט, שהעיר (בהערת שוליים) על מה שסיים בעל חש"ז 'שהרי במקו"א מכנה לגוון סגול בשמות אחרים כמו עין האחלמה', שהרי עין האחלמה הוא עין האמתיסט. ול"ש זה לראייתו של חש"ז אלא ללשונו. ועל 'ראייתו' גופא המענה פשוטה, שהרי לסגול גופא כינה פליניוס בכמה וכמה כינויים, ומצינו עוד כינויים בכמה ספרים (לדוגמא ינטינון, בלאטטה, אוקסיבלאטטה, אוסטרומ, ועוד הרבה), והביאור הפשוט הוא שכל שם הוא של גוון פרטי אחר.

"בעל הלולאות תכלת הסתפק בזה כמעט בדבריו..."

גם מחבר חש"א לא הכריע הספק, אלא הביא את דברי ד"ר סינגר שהכריע **במקרה זה** ע"פ ההקשר. ואגב, יתירה מזו תעיד על זה הפירוש, העובדה שוטרוביוס לא כתב על מין זה בפרק על הכחול אלא בפרק על הסגול, מה שמוכיח אחד משני פירושים, או שגם זה הוא סוג של סגול, או שאכן הוא כחול (שלא כדעת ד"ר סינגר) אלא שלא השתמשו בו כי היה האינדיגו מצוי וזול הרבה יותר, וכוונת ויטרוביוס להורות מאיזה מקום לקחת את הפורפורה כדי להשיג את הצבע הסגול, ומאילו מקומות אין לקחת. [והפירוש השני מתאים יותר למה שמצאו לאחרונה שבתוניסיה ישנם מורקס המפיקים רק כחול, אבל זהו דעתי ולא דעת המחבר.]

עמ' 4: "לא נכון כלל, שהרי באותו פרק לעיל (י"א) שמדבר על כחול, מדבר שם גם על סגול!"

אז מה???

"שהרי לא נראה לי שהשתמשו עם הפורפורה היקרה לצבע 'קירות'... וכו'." [מחמת האריכות לא הבאתי כל דבריו, וקחנו משם].

שטיקעל תורה מעניין- אבל רחוק מאד שוטרוביוס שספריו נכתבו בלשון קצר וקולע, יפרוש פתאום למסע ארוך על דבר שאינו נוגע כלל לעניינו, המהווה למעשה כל אותו הפרק וגם הפרק שלאחריו המדבר על חיקויי סגול, ומכל לשונו ברור שכוונתו 'להלכה למעשה' לענין צביעת קירות וציורים, וכמו"כ בסיום פרק 14 (שהוא סיום הספר) כתב:

In this book I have written down, so far as I could recall them, the methods and means of attaining durability in polished finishings, how pictures that are appropriate should be made, and also the natural qualities of all the colours.

חותם צר

ואכן ישנם כמה כלים וציורים מימי קדם שנצבעו עם סגול- פורפור, כמפורסם.

וכמו"כ כתוב שבבית המלכות בקונסטנטינופול, בירת ביזנטיום (מלכות רומי המאוחד), היה חדר לידה מיוחד למלכה שהיה נקרא 'החדר הסגול', והיה הכל- הקירות, השטיחים, הריהוט- עשוי בצבע הפורפור ה'קדוש'.

עמ' 5: "ואינו מובן, מאי נ"מ בזה, הנקודה היא שצבעו ממנו כחול כהה - תכלת!!"

הכוונה שאף לדברי האומר שפירושו כחול, היינו כחול כהה דוקא, ז"א שמי שבחר במילה זו כוונתו לציין כהות בניגוד לבהירות, וא"כ על אף שבתקופתו של פולוקס היו ב' פירושים לקיאנוס- סגול כהה וכחול כהה, מי שכותב מילה זו לא מעניין אותו הגוון העיקרי אלא היותו כהה. [ואולי רק ע"י זה הוא שנשתרבב הדבר שנהפך פירושו מסגול לכחול, שמעולם לא היה הגוון העיקר אלא הבהות].

ואגב יצוין שנקודה מרכזית להבנת כל המקורות האלו, היא שהסגול של הטרונקולוס שונה מהסגול של הברנדריס וההמסטומה, שהסגול של הטרונקולוס הוא יותר נוטה לכחול (בערך **כזה** בניגוד ל**כזה**), חילוק נחוץ מאד שבאו לציין אותה.

"...לאחר שמביא כמה גוונים מוסיף שאמנם צבע הארגמן (שלא מוזכר מקודם) אוהב להתחבר... דוחק גדול לדחוק בדבריו שמש"כ מקודם *dunkelblau* ומש"כ אח"כ *purpurfarbe* אותם 'גוון', ושהדונקל-בלויא נעשה יותר מלא ע"י שנעשה אדמדם מהשמש."

דוחק גדול יותר מלומר שפתאום נזכר מגוון שלא דיבר עליו כלל קודם לכן? [ולענ"ד היותר הגיוני, שכאן מדבר על כולם בכללות. כי נקט כאן תיבת *Purpurfarbe* גדולה, מה שמציין שהכוונה ל'צבע של הפורפור' כשפורפור היינו הבריה, בניגוד ל*purpurfarbe* בקטנה דהיינו 'צבע סגול', דוק ותשכח. אבל איני יודע אם לסמוך בדקות כזו על המתרגם, וכאמור איני בקי ביוונית (ובמקור כתוב *πορφύρεος*- פורפיראס).]

"כפי התרגום שמעתיק המחבר אכן משמע כנ"ל, וצריכים לבדוק שאר המתרגמים (והעיקר המקור), וביותר לשאול זהר עמר (בעל ס' הארגמן), האם טעה בו, או שהשתמש בתרגום אחר."

בדיקת עוד מקורות לעולם לא יזיק, אבל קשה מאד לשער איך יתכן פירוש אחר בקטע המדבר להדיא בפרחים, ולא 'בתיאור הצבעים הצוריים' (!) כמ"ש בעל חש"ז.

חותם צר

עמ' 7-6: "בעל החותם של זהב נראה לי כאיש חכם מאוד, ולא נראה לי שהשתמש בתרגום זה וטעה בו. אז בבדיקה קלה על הרשת מצאתי תרגום שונה וכפי הנראה יותר מדויק, וכך תרגומו... "וכו'.

קודם כל, אי"ז תרגום אחר שנעשה בימינו אלא גירסא אחרת של כל הספר. [המובא בחש"א הקדום בארמנית, ומה שהביא הכותב הוא בגרזינית. יצוין שיש עוד גירסא בלטינית, שלדעת החוקרים היא הכי קדומה. הספר כפה"נ נכתב במקורו ביוונית, כ"ז מדברי הר' יהושע ינקלביץ. ומה שהחליט הכותב שהגרזינית מדויקת יותר, לא ידעתי מנין לו.]

שנית, בחש"א החדש כבר הביא גם את הגירסא הזו, וע"ש שפורפירי הוא שם אבן וכ"נ פשוט. ומה שדימה אותו אפיפניוס לאבן פורפירי אינו בדרך ראייה אלא להגיד ששניהם כהים כמפורש בדבריו, ולא דיבר על הגוון כלל. ועכ"פ אינו ענין כלל לצבע הפורפורה אלא לאבן הפורפירי. ותו לא מידי.

[ואגב, 'ראיה' זו אינה של החש"ז אלא של ר' יהושע ינקלביץ, במאמרו על אבני החשן ובעלון מצות התכלת בימינו. בעל חש"ז כנראה רק ליקט דברי קודמיו, ואולי גם מבלי לעיין בפנים. באופן שאינו מטעה אלא מוטעה. כן נראה לעיניי מכמה סיבות עכ"פ.]

"...א"כ שוב חוזר דברי החותם של זהב, שכשחכמי אוה"ע דיברו על פורפירוס מן החלזון, כוונתיהם גם לגוון הכחול! כמו כאן שמשתמש לגוון הכחול בשם 'פורפירוס'... "וכו'.

עובדה היא, שבכתבי הומרוס אין כינוי לכחול (עכ"פ לדברי החוקרים הנ"ל). [את הרקיע הוא מתאר תמיד כנחושה (καλύχλακος) או כברזל (σιδήρεος) ואת הים לפעמים כהה (מלן), לבן (λευκός), ואפור (πυλός), או סגול (פורפירוס) או כהה כיון, כמו שהוזכר בחש"א. ולבאים אחריו (במרחק של אלף שנים ויותר) כן היה. ולכן אין שום דמיון ביניהם. [אגב את ההשערה שהביא לא הבנתי, כי יין אינו מקבל גוון כחול ע"י הוספת מים אלקליים שאין להם גוון כחול אלא אפור. וגם זה לא יתרץ את מה שהוא מכנה (Iliad 16.391) את הים כ'פורפירוס' וכנ"ל.]

"ועעו"ש עוד השערה שהמחבר דלג, שאין כוונת הומרוס ל"גוון" היין, אלא על ה'סמל' של היין, שהוא מסמל לשכרות וכדו'..."

הלא למדתנו רבינו (לעיל, בנוגע לדברי פליניוס) שכל דמיון מליציי צריך להתאים לגוונים הנראים לעין?

חותם צר

ועכ"פ את הביאור שהביא מחבר חש"א ראיתי בעוד מקומות, וכמדומני שהוא הרווח והפשוט יותר.

עמ' 9: "אין זה פלא כלל, כתוב כאן, *goods purple sell or dye to* כלומר דם פורפורה בגדי פורפורה, וכמו שכתב בהמקור, *purpurae* ובגדי פורפורה כלל גם בגדי כחול מהפורפורה, ופשוט. (מש"כ בפרט... אינו מובן, למה זה מעכבו מלהזכיר גם תכלת)."

עיקר התמיהה היא (לענ"ד), כי עיקר ההקפדה היתה על צבע הסגול שנחשב בעיני הרומיים כאצילי ואפילו קדוש כמפוי' בכ"מ, וא' מהם הובא בחש"ז היינו הגזירה על דיו פורפור לכתיבה (ואגב בחש"ז סילף והביאו מקוטע באופן שאין ניכר בו שהכוונה לדיו לכתיבה, ואכהמל"ב וכיו"ב) בו נקרא 'קדוש'. אבל הכחול לא החשיבו כלל באופן מיוחד, ויש שכתבו שהיה נמאס בעיניהם. וא"כ כל גזירה על הסגול תמיהה גדולה לומר שכללה גם כחול (אפילו אם כן צבעו כחול). כנלע"ד. ועובדה היא כי אפי' לד' תומכי המורקס לא מצינו שום גזירה אחרת המזכירה כחול חוץ מזו.

ועכ"פ השגה זו תיתכן רק לפי הנחת הכותב ש'פורפורה' כולל גם כחול, ועל זה גופא אנו דנים שאין שום ראיה לזה.

ובנוגע לעדיפות כת"י על משנהו- המחבר נימק היטב את דבריו, ולא התייחס לזה זה הכותב.

"א', אף אם נגיד שצבע סגול היה יותר חשוב, אין סברה לומר שצבע כחול לא היה חשוב, שהרי מצינו בהתמונות ממלכי ושרי קדם ש'לאחר' כתיבת הסופרים הנ"ל עם צבע 'כחול', ומוזר לומר שמקודם זמנם ולאחר זמנם היה תכלת חשוב, ובדיוק באותה תקופה לא היה כן."

הרי מצינו גם תמונות של מלכים לבושים כתום וירוק. לא תמיד לבשו את הלבוש 'הכי', היו להם שלל מיני לבושים לזמנים שונים. ותמונה אחת של שרלמייך ובנו לא תשנה את מעמד הכחול בתרבות המערב לאורך הדורות. [ואגב באותה התמונה נראה מתחת לבגד הכחול בגד אדום.]

"ואף בזמן הרמב"ן מוזכר שצבע תכלת חשוב במלכי הגוים."

כאן המקום לדבר על ענין 'ראיה' זו. הנה קודם כל, בימי הרמב"ן במקומו (בספרד) לא מצינו אף רמז קל להשתמשות מלכים בפורפור, וידוע לנו שמלכי ביזנטיום (ששלטו בארצות יון אשר משם הובא הפורפור) הקפידו מאד שלא לתת לאנשי מדינות אחרות גישה לבגדי פורפור (עי' מאמרה של בריג'מן בספר *The Royal Purple and the Biblical Blue* עמ' 162). ואמנם כמאתים שנה קודם לימי הרמב"ן החלו להקל במתנות דיפלומטיות של בגדים כאלו למלכי המדינות כמ"ש

חותם צר

במאמר הנ"ל, מ"מ לפי אותה חוקרת היה זה דוקא למלכים נוצריים אשר נזקקו הביזנטיניים לעזרתם נגד הערביים, ועב"פ רחוק מאד לחדש בלי מקור שנתנו מתנות כאלה למלכי ספרד המוסלמים שנואי נפשם. גם יידמה שאין ראייה לנפוצות מתנות כאלה בצורה רחבה כזו שתביא לידי שימוש קבע בבגדים אלו. וגם, הרי נשתמרו בידינו כמה מאותם הבגדים במוזיאונים שונים, וכמו יתר בגדי הפורפור שבידינו, כולם הם בגווני הסגול ולא כחול, כך שאין להם כל שייכות עם התכלת.

זאת ועוד, דאדרבה במדינות ביזנטיות (יוון ותורכיה) הותר להדיא השימוש בבגדי פורפור, כמו שכתבה החוקרת הנ"ל ממקורות מפורשים. כך שא"א כלל לומר שכוונת הרמב"ן לפורפור, אם לא נדחוק שכוונתו למדינות האחרות שלא היתה בהן תעשייה של בגדי פורפור, והיו בהישג יד רק למלכים שקבלו אותם כמתנות וכנ"ל.

ומפני טענות דומות חידשו תומכי המורקס פירוש בדברי הרמב"ן, שכוונתו במש"כ 'מלך גויים' הוא לאפיפיור, וזאת עפי"ד הרמב"ן בפירוש הפסוק 'ותדעל מלך גויים' (בראשית י"ד א') ז"ל, המלך על עמים שונים אשר שמוהו עליהם לראש ולקצין, רמז למלך רומי אשר המלך על עיר מקובצת מעמים רבים, כיתים ואדום ויתר גוים עב"ל. אמנם קודם כל חידוש לא קטן הוא לומר שכוונת הרמב"ן לרמז לאפיפיור על סמך השתמשותו בלשון זה שהוא מליצה שגורה בפי הראשונים בכמה מקומות (כמו הרמב"ן עצמו בריש פ' פינחס), ומה גם שלהגדיר את האפיפיור כ'מלך על עמים שונים' הוא לא מדויק בלשון המעטה. וגם חיפשתי ולא מצאתי מוזכר בשום מקום שהאפיפיור לבש דוקא בגדי פורפור, דבר שראשוני כותבי דברים אלו כתבו בתור השערה, והבאים אחריהם כבר כתבוהו בלשון 'כידוע', ללא ציון כל מקור. [מה שכן מצאתי הוא שבביזנטיות נהגו כלל הגלחים ללבוש בגדי יוקרה, וביניהם בגדי פורפור, מה שבאמור שולל זה הפירוש מעיקרו].

ועוד, שבפי' הטור הארוך בפ' תרומה שם הביא את דברי הרמב"ן בלשון אחר כשבואר מתוכו שהכוונה לכל מלכי הגויים, על אף שבעל הטורים חי אף הוא בספרד מעט לאחר הרמב"ן ובודאי ידע מדרכי המלוכה כמו הרמב"ן. וז"ל, ותכלת גם הוא לא ילבשוהו רק המלכים ע"כ.

והנה חזין עוד דבר נחוץ מאד, שהטור הביא לשון הרמב"ן 'והתכלת גם הוא' במקום 'גם היום', ובאמת כן נראה נכון לפי הענין, שהרמב"ן בכל שאר הקטע מדבר מאיזכורים שמצינו בכתובים על הנוהג בזמן התנ"ך (חוץ מבמצנפת שכתב שכ"ה גם היום), ואחר המשפט המדובר חזר להביא הפסוק שאצל מרדכי, ולכאוף נמצא שהקדים המאוחר. ואכן כן הוא בלכה"פ שני כתבי יד- פרמא 3255 ומינכן 138. [והנוסח שבדפוסים הוא מדפוס ליסבון, וכ"ה בכת"י פרמא 3258, פולדה 2, ופריס 222]. יישר כחו של הרהמ"ח חש"א שבירר פרט זה.

וכמובן שאם כן הוא הגירסא הנכונה כפי שהובא בפי' הטור כולנו שמחים, תומכי המורקס יאמרו שהכוונה לגזירות בלתי נודעות על המורקס בזמן התנ"ך, ואנו נומר שהכוונה לגזירות בלתי נודעות על התכלת בזמן התנ"ך. ותו לא מידי.

חותם צר

{בדברי החש"א והכותב בענין תהליך הצביעה לא עיינתי עדיין די הצורך.}

עמ' 12: "ובסיום הדברים: כדאי להבהיר, שלקשר התכלת עם הפורפורה, אינו חידוש של הדור שלנו, (וכאילו שאנו הנסיון השלישי לזיהוי התכלת. א' הראדזינר - דג הדיונון, ב' הרב הרצוג - הינתינה, ג' - הפורפורה - מורקס טרונקולוס), אלא היא היתה הידיעה המקובלת והמסורה בכל הדורות (והראדזינר והרב הרצוג ניסו לשנותה, ואנו חזרנו אליה)."

'אנו' כן הנסיון השלישי. אין כאן 'ידיעה מקובלת' או 'מסורה' - החוקרים הערלים החליטו שהפורפורה, ויש מרבתינו שהביאו דבריהם בתוך דברי דרוש בדרך אגב (חוץ מהמקו"ח), ואף אחד מהם לא ראה אותו כדי לדון ע"ז, רק כתבו כן כדבר המקובל בעולם המחקר. היד דוד להדיא הביאו בשם 'המספירים' ונחלק עליהם, וכן התפא"י הביא דברים דומים (ינטינה, למי שמעיין בדברי גזניוס) בשם גזניוס ונחלק עליו, והיעב"ץ למי שמאמין שכוונתו למורקס הרי ג"כ הביא כן רק בשם חכמי אוה"ע, וכן כולם כמו שברור לכל מי שמוח לו בקדקדו.

ובנוגע להראדזינער, הרי לאחרונה נתגלה המכתב שכתב להגרע"י שלזינגר ששאל אותו על דבר הפורפורה, וכתב 'ומה שכתב מספרי העמים, בעזהש"י את הכול ידעתי וראיתי, כמו שהבאתי שהרבה מינים יש בו, אכן אין הסימנים שהבאתי רק במין אחד והוא מצוי גם בים התיכון בגבולי זבולון עד היום' (הו' בתוספת להמודיע כ' סיון תש"פ). כמו"כ הרב הרצוג הכיר היטב את הפורפורה וכתב שמאד קשה לומר שאינו זה, אבל דחה אותו הן מפני שאינו צובע כחול (לידיעתו) והן מפני שאינו מתאים לסימן של דומה לים.

"א. קודם כל יש לזכור את דברי המדרש... ועושים ממנו כל מיני צבעים..."

האם זו 'ראיה' תיקרא? איפה הראיה, אולי נשמטה בטעות?

באר.

"ב. הירושלמי (ברכות א, ב) הובא בראבי"ה..."

זה הכותב סילף את דברי הירושלמי. הרי בירושלמי שלנו לא כתוב מה שהביא ממנו הראבי"ה. ובירושלמי של הראבי"ה בהכרח לא היה כתוב כל ההקדמה של ציצית, שהרי הראבי"ה פירש 'והוא מעיל שקורין בלשון לע"ז פורפירא ויש שדומה לו קצת', הרי דלא קאי על ציצית כלל, ואדרבה

חותם צר

ממה שהוזקק הירושלמי של הראב"ה לפרש דבר המוכר נראה שכוונתו להדיא לאפוקי מזה. ובגוף הראיה כבר האריכו שאין כאן קשר לתכלת של ציצית כלל.

"ג. המדרש מתימן... שכן דרכן של מלכים פורפירא שלהן תכלת. וכנ"ל שבגדי פורפירא כללו תכלת וארגמן."

כבר כתבו דמהתם חזינן עכ"פ שסתם פורפירא אינו תכלת, ואין כאן ראיה כלל אלא פירוש אפשרי.

{על כל הראיות האחרות כבר האריכו, ואין לי הזמן להאריך כאן וכתבתי ע"ז במקו"א. על דבריו החצופים באות י"ג לא אגיב, כדי שלא לסיים בדבר רע. הרוצה להבין דעת היעב"ץ יעיין בפנים בדברי היעב"ץ במטפח"ס ח"א פ"ד וח"ב פ"ט (עמ' 98 בנדפס), בסידורו בפ"י פרשת ויאמר, ובהגותיו לסוטה (נד' בש"ס וגשל) מח:}